

1 JOHDANTO	2
1.1. KERROKSELLINEN KULTTUURIMAISEMA	2
1.2. AIKAISEMMAT JA KÄYNNISSÄ OLEVAT TUTKIMUKSET	3
2 ALUEEN HISTORIA	4
2.1 KANTAKYLÄT JA VANHAT TILAT	5
2.2 ISOJAKO MUUTTAA KYLIÄ	6
2.3 UUDISTUKSIA JA TUHOA VUOSISADAN ALUSSA	6
2.4 MAASEUDUN UUSI AIKA	7
3 RAKENNETUN YMPÄRISTÖN OMINAISPIIRTEET	8
MAISEMALLISET PIIRTEET	8
3.1 MAANVILJELYN SYNNYTTÄMÄ MAISEMA.....	8
3.2 ISOJAON VAIKUTUS MAISEMAAN	8
RAKENNUSKANNAN KIRJO	9
3.3 ASUINRAKENNUKSET	9
3.3.1 Vanhat maatilat 1800- ja 1900-luvulta.....	9
3.3.2 Torpat 1800- ja 1900-luvun vaihteesta	11
3.3.3 Jälleenrakennuskauden pientilat	12
3.3.4 Modernit omakotitalot 1960- ja 1970-luvulta.....	13
3.3.5 Uudempi omakotirakentaminen	14
3.4 ELÄINSUOJAT	15
3.5 Saunat ja piharakennukset.....	16
3.6 AITAT JA MAKASIINIT.....	17
3.7 PIHA-ALUEET	18
3.8 JULKISET RAKENNUKSET.....	20
3.8.1 Koulu ja nuorisoseurantalo kylän huipulla	20
3.8.2 Koskenkylän kylänraitti	21
4 INVENTOINTI	22
4.1 INVENTOIDUT KOHTEET	22
4.2 INVENTOIMATTOMAT KOHTEET.....	24
4.3 KULTTUURIHISTORIALLISESTI ARVOKKAAT ALUEKOKONAISUUDET	24
5 YHTEENVETO	26
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	28
LIITE 1 Luettelo Inventoidut kohteet (nimi)	
LIITE 2 Luettelo Inventoidut kohteet (nro)	
LIITE 3 Käyntitiedote	
LIITE 4 Kartta Inventoidut kohteet	
LIITE 5 Kartta Inventoidut kohteet numeroin	
LIITE 6 Kartta Inventoidut kohteet / Koskenkylän kyläkeskus	
LIITE 7 Kartta Inventoidut kohteet rakennustyypeittäin	
LIITE 8 Kartta Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet	

1 JOHDANTO

Vesilahden kunta on käynnistänyt osayleiskaavan laatimisen Koskenkylän ympäristössä. Suunnittelualue käsittää noin 30 neliökilometrin suuruisen alueen kunnan itäosassa Koskenkylän taajaman ympärillä. Kaavoitusta varten tarvittava rakennusinventointi on tilattu tarjouskilpailun perusteella Pirkanmaan maakuntamuseosta, jossa työstä vastaa kulttuuriympäristöyksikön päällikkö Tuija-Liisa Soininen. Inventoinnin ja raportoinnin on tehnyt projektitutkija, FM Anna Lyyra-Seppänen. Työn ohjaajina ovat toimineet rakennustutkijat Hannele Kuitunen (rak.arkkitehti/FM) ja Miinu Mäkelä (FM).

Rakennusinventoinnissa tarkastelu kohdistuu osayleiskaava-alueen rakennettuun ympäristöön. Muut suunnitteluhanketta varten tilatut perusselvitykset analysoivat puolestaan muinaisjäännöksiä, maisemahistoriaa ja luonnonympäristöä. Rakennusinventoinnin näkökulmana on kulttuurihistoriallisten arvojen välittyminen rakennetun ympäristön nykytilassa. Tarkastelutaso on osayleiskaavas suunnittelun mukaisesti kohdetasoinen eli kunkin kiinteistön pihapiiriä tutkitaan yhtenä kokonaisuutena.

Rakennusinventointi toteutettiin ajalla 19.9. – 18.11.2011. Työ koostui esitöistä ja kenttätöistä syys- ja lokakuun aikana sekä tallennus- ja analysointivaiheesta loka- marraskuussa. Inventoinnista tiedotettiin Vesilahden kunnan internetsivulla sekä artikkelilla Lempäälän-Vesilahden Sanomissa. Lisäksi tutkija jakoi tiedotteen käymissä kohteissa. Kunnan ja museon yhteistyönä järjestettiin 9.11.2011 Ylämäen koululla inventointi-ilta, jossa tiedotettiin inventoinnin tuloksista ja kaavan etenemisestä. Lisäksi maakuntamuseon korjausrakennusmestari oli käytettävissä.

Inventointiaineisto on luovutettu Vesilahden kunnalle paperitulosteina sekä cd-levylle tallennettuna tiedostomuodoissa .doc, .pdf ja .jpg. Lisäksi toimitetaan kartta-aineisto .tab –muotoisena (Mapinfo).

1.1. Kerroksellinen kulttuurimaisema

Vesilahden Koskenkylän alueelle on satojen vuosien aikana syntynyt kerroksinen kulttuuriympäristö, joka kertoo maatalouden muutoksesta ja rakennustavan kehityksestä. Kulttuurimaiseman piirteet ja perinteinen talonpoikainen rakennuskulttuuri määrittävät edelleen vahvasti Koskenkylän ympäristön ominaisluonnetta.

Vesilahden viljelymaisema on määritelty valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi valtioneuvoston periaatepäätöksessä (1995), joka perustuu ympäristöministeriön mietintöön. Perustelujen mukaan Vesilahden alue on Tampereen ympäristön vahvinta perinteistä viljelysseutua. Historiallisesti alue kuuluu Suomen vanhimpiin asutusalueisiin. Koskenkylän ympäristössä varhaisinta vakiintunutta asutusta edustaa Mantereen kylä. Koskenkylän ja Saarikunnan piirteiksi todetaan kauniit kumpuilevat viljelymaisemat sekä perinteinen rakennuskanta.

Suomalaisen maaseuturakentamisen murros koskettaa myös Koskenkylän aluetta. Maatilojen lukumäärä on vähentynyt ja viljelytoiminta keskittynyt vuokraviljelijöille. Samaan aikaan rakentaminen alueella lisääntyy, kun muuttajat etsivät tontteja uudisrakennuksille. Koskenkylän alueellakin rakentamisen painopiste on siirtynyt maatalouden tarpeista puhtaaseen asuinrakentamiseen. Toistaiseksi julkisten tai kaupallisten tilojen osuus rakennetussa ympäristössä ei ole kasvussa – päinvastoin, mutta jää nähtäväksi monipuolisuuko alueen palvelutarjonta tulevaisuudessa.

Vesilahdessa on 1980-luvulta lähtien panostettu kulttuuri- ja luontomatkailuun muun muassa Klaus Kurjen tien ja Koskenojan melontareitin muodossa. Nykyaikainen maaseutumatkailu ja matkailuun liittyvät palvelut ovat merkittävä osa kulttuuriympäristön arvon hyötyjistä. Rakennusperinteeseen sitoutuneet elämykset ovat kestävää matkailun kehittämistä.

Luontevasti ominaispiirteensä säilyttänyt maaseutumaisema voidaan nähdä luonnonvarana, joka pitää yllä ja kohentaa asuinympäristön laatua. Paikallisen kulttuurimaiseman tuntemus ja sen arvojen sisäistäminen ovat merkittäviä identiteetin rakennuspuita. Hyvin hoidettu kulttuuriympäristö on elämänlaadun lähde niin asukkaille, vapaa-ajan asukkaille, työssäkävijöille, yrittäjille kuin matkailijoillekin.

1.2. Aikaisemmat ja käynnissä olevat tutkimukset

Koskenkylän alueen kulttuuriympäristöön on kohdistunut muutamia tutkimuksia eri näkökulmista.

Koskenkylän kylätontin arkeologinen kartoitus tehtiin 2010 (Mikroliitti Oy). Työ käsittää vuoden 1784 kartan mukaan paikannetun kolmen talon kylätontin Koskenojen eteläpuolella. Kylätontti todettiin suurimmalta osaltaan arkeologisesti tuhoutuneeksi. Paikan keskiosassa tavattiin fragmentaarista kulttuurikerrosta ja muualla alueella ei havaittu muinaisjäännöstä.

Mikroliitti Oy:n laatima Koskenkylän ympäristön osayleiskaava-alueen muinaisjäännösinventointi valmistui marraskuussa 2011. Muinaisjäännösinventoinnin antamat pohjatiedot eivät olleet Pirkanmaan maakuntamuseon käytettävissä rakennusinventoinnin kenttätöitä tehtäessä, joten kyseisen selvityksen tiedot on liitetty inventointiaineistoon vasta jälkikäteen. Esimerkiksi kylätonttien paikkojen varmistuminen on saattanut antaa aiheita lisätutkimukseen. Tästä johtuen inventointikohteiden ulkopuolelle on jäänyt joitakin historiallisesti mielenkiintoisia kohteita, jotka on listattu luvussa 4.2.

Lisäksi Vesilahden kunnan toimesta on valmisteilla maisemahistoriallinen selvitys, jonka tiedot eivät myöskään olleet inventoijan käytettävissä. Rakennusinventoinnin maisema-analyysi pohjautuu siten yleisiin historiatietoihin ja inventointiaineistoon.

Osayleiskaavaa varten on valmistunut luontoselvitys vuonna 2009 (Kati Skippari, Koskenkylän ja Mantereen osayleiskaava – metsäalueiden luontoselvitys). Selvityksen mukaan Koskenkylän alueella ei ole täysin luonnontilaisia alueita, vaan ihmisen toiminnan jäljet näkyvät voimakkaasti. Tyypillisimmillään maisema on laajoja peltoalueita. Rannat ovat matalia ja vesialueet reheviä. Eteläosalle luonnetta antaa Onkemäenjärvestä Mantereenjärveen laskeva Koskenjoki. Metsäisillä alueilla vallitseva metsätyyppi on tuore kangasmetsä, joukossa myös lehtomaista kangasmetsää. Alueelta löytyi seitsemän metsälain tarkoittamaa arvokasta luontokohdetta sekä viisi muuta arvokasta elinympäristöä.

Pirkanmaan liiton selvityksessä Vesilahden arvokkaat luontokohteet (1995) nimetään tutkimusalueelta kolme aluetta, jotka on huomioitava kaavasuunnittelussa: Mantereenrahka ja Hakasuo Hulausjärven rannalla sekä Koskenjoen jokialue.

Kylä – kyllä! –projektissa vuosina 2004–2006 laadittiin Koskenkylän kyläsuunnitelma yhdessä kyläläisten kanssa. Tavoitteena oli löytää suuntaviivoja maankäytön suunnittelulle vuorovaikutteisesti ja asukkaita osallistaen. Yhtenä kehittämiskohteena käsiteltiin pihapiirien yleisilmettä. Projektin näkemysten mukaan tärkeitä tekijöitä ovat vanhan rakennuskannan kunnioittaminen laajennus- ja uudishankkeissa, tilojen koostuminen useista rakennuksista ja paikan identiteetin säilyttäminen uudisrakentamisessa.

Ylämäen kyläsuunnitelma 1995 (Maa ja vesi oy, Pasi Rajala ja Ilkka Kotilainen) kohdistui osayleiskaavaa suppeammalle alueelle Kosken, Valkkisen, Mustisen, Halmeenmäen ja Hakkilan kyliin. Suunnitelmassa todettiin useita merkittäviä kulttuurimaisemia, muun muassa Mantereentien varressa, koulumäen ja Koskenkyläntien välissä, jokirannassa sekä Koskenkyläntien ja Valkkistentien risteyksessä.

2 ALUEEN HISTORIA

Vesilahden pitäjä oli vanhastaan osa Satakunnan maakuntaa. Vuodesta 1635 se kuului Turun ja Porin lääniin. Vesilahden seurakunnasta ensimmäinen maininta on vuodelta 1346. Lempäälä erottautui Vesilahden seurakunnasta vuonna 1439 ja Tottijärvi vuonna 1662. Kunnallislain 1865 muutoksen myötä hallinnollinen valta erotettiin kirkollisesta. Vesilahden kunta perustettiin vuonna 1869. Samana vuonna Vesilahti siirtyi Hämeen lääniin.

Yhteydet Satakuntaan säilyivät vahvoina. Turku ja Pori olivat vesilahtelaisten koulu- ja kauppakaupunkeja pitkälle 1800-luvulle. Teollistuva Tampere alkoi vuosisadan loppupuolella vetää asiointia ja kaupankäyntiä pohjoiseen ja itään. Koskenkyläläisten liikkumista Tampereen ja Lempäälän suuntaan helpotti uusi Näppilänsalmen silta 1893.

2.1 Kantakylät ja vanhat tilat

Vesilahden varhainen asutus vakiintui muutamaankeskukseen Kirkonkylän, Hinsalan, Laukon, Suomelan ja Mantereen alueille. Vesilahden itäisten osien asutus alkoi Mantereenlahden rannoilta, ja Mantereen kantakylä on muistitiedon mukaan Laukon jälkeen pitäjän vanhin kylä.

Kustaa Vaasan aikana vuonna 1539 tehtiin veronkantouudistus, jonka myötä pitäjissä alettiin pitää maakirjoja. Vesilahden alueen maakirjat laadittiin 1540 alkaen, ja niissä mainittuja tiloja pidetään kylien kantatiloina.

Tilojen nimihistorian osalta Vesilahti kuuluu satakuntalaiseen perinteeseen siinä suhteessa, että keskiaikaisia talonnimiä on säilynyt paljon. Suurin osa nykyisistä tiloista esiintyy samalla tai samankaltaisella nimellä vanhoissa maakirjoissa.

Isojaossa suurin osa Koskenkylän alueesta kuului Ylämäen jakokuntaan, joka käsitti noin kolmanneksen Vesilahden pitäjistä. Alue muodostui useista muutaman talon kylästä, jotka sijaitsivat lähellä. Varsinaisen Ylämäen (mäenharjanne Koskenjoesta itään) kylät olivat Halmeenmäki, Koskenkylä, Kahnala ja Mustinen. Itäiseen Saarikuntaan kuuluivat Pörölä, Menkala, Kurkela, Saarela, Unajala ja Viljula. Pohjoisessa olivat Hakkila, Ruotsila, Vännilä ja Mantere, etelässä Lohnattila. Lohnattilan viereiset Sarkkila ja Heinäsuo liitettiin 1932 Viialaan. Tutkimusalueen läntiset kylät Kaltsila ja Yliskylä kuuluivat isojaossa Järvenrannan jakokuntaan.

Ylämäen jakokunta on suurten tilojen aluetta. Alue on erittäin viljavaa seutua, ja sitä on syystä pidetty Vesilahden vilja-aittana. Maatilat ovat syntyneet varhain. Vesilahdella kaskenpoltto loppui vuoroviljelyn tieltä jo 1700-luvun alkupuolella. Tilojen omistajina on ollut paljon säätyläisiä, mikä on merkinnyt suuria tilakokoja ja edistyneisyyttä viljelyssä.

Ruotsin suurvaltakaudella Ylämäen tilat olivat vahvasti sidoksissa valtion ylläpitoon. Kruunun verovapaina ratsutiloina eli rustholleina toimivat ainakin seuraavat tilat: Mulli (vuodesta 1614), Halmeenmäki (1625), Hakkila (vuodesta 1611) Mantereen Mattila (1635), Rooseli (1637), Laurila (1644), Pörö (1647) Mantereen Pietilä (1637), Laitikka (1660) ja Kurkelan Uotila (1697). Rusthollilaitos lakkautettiin 1810, mutta verotuksellisesti useimpien tilojen rustholliasema säilyi aina 1880-luvulle saakka.

Rustholliasema merkitsi tilalle paitsi mahdollisuutta vaurastumiseen myös riskiä ratsumiehen toistuvasta menettämisestä ja tilan äkillisestä köyhtymisestä. Vastoin rusthollien alkuperäisiä sääntöjä myös talojen isäntiä lähti ratsumiehiksi. Heidän kaaduttuaan edessä oli tilojen autioitumisia ja yhdistymisiä.

Sotalaitoksen lisäksi tiloja verotettiin yliopistolaitoksen hyväksi. Osa Vesilahden tiloista (myös Koskenkylän alueelta, esimerkiksi Seppälän tila Halmeenmäellä ja Jyrälän säteri) oli nk. akatemiatileja eli Turun yliopiston ylläpitoon määrättyjä tiloja.

1600-luvun lopulla pitäjää koettelivat ankarat katovuodet. Koskenkylän alueen tilojen historiatiedoissa mainitaan usein ”suuri kuolonvuosi” 1697, jonka jäljiltä monet tilat jäivät autioiksi. Niin ikään tätä seuranneen isovihan aikana tiloja autioitui useiksi vuosiksi.

Koskenkylän alueelle muodostui 1600-luvun kuluessa kolme säteriä eli aatelistomisteista suurtilaa. Säteriin kuului useita tiloja, joista kunkin isäntänä oli talonpoika tai omistajan edusmies. Kuhlmanin säteriin Kurkelassa ja Vännilässä kuuluivat Kuparin ja Yrjölän (myöhemmin Äijälä) tilat. Arvid Finckenbergin perustamaan säteriin kuuluivat Tapola Kurkelassa ja myöhemmin Kolkki ja Vappula Viljulassa. Von Wedellien omistamaan säteriin kuuluivat Laurila, Vilo, Nikkilä ja Uotila Mantereessa. Suurmaanomistusta oli 1700-luvulla myös Unjalassa, missä maaherra, vapaaherra Hans Henrik Boije hankki omistukseensa Honkin, Pisman ja Sonnan tilat.

2.2 Isojako muuttaa kyliä

Vesilahden pellot ovat savimaata tai savimultamaata, mikä on vaatinut huolellista muokkausta. Alava maasto oli alttiina yöhalloille ja tulvavesille. Esimerkiksi vuonna 1662 monet Ylämäen järvikylät kärsivät verohelpotusta tuoneet tulvavahingot. Ojitus oli puutteellinen 1700-luvun lopulle asti.

1600-luvun maanviljelys polki vielä paikallaan. 1700-luvulla viljelysalat kasvoivat ja muutenkin tapahtui kehitystä. Vuonna 1805 viljelyalaltaan suurimmat kylät olivat (Narvan jakokunta pois lukien): Mantere, Mustinen, Vännilä, Valkkinen, Koski, Kahnala, Menkala, Lohnattila.

Sarkajaossa maat oli jaettu verotuksen pohjalta. Vesilahdessa keskiaikainen sarkajako toteutettiin ns. tankojakona eli mittatangon kanssa. Tankomittojen määrä vastasi veroäyrien määrää. Koko Ruotsia koskenut maanjakouudistus, isojako, alkoi 1700-luvun puolivälin jälkeen. Tavoitteena oli saattaa kunkin tilan viljelyalat aiempaa yhtenäisemmiksi peltolohkoiksi ja poistaa siten viljelyä hankaloittaneet kapeat sarat ja vainiopakko. Samalla ahtailta kylätonteilta siirtyi tiloja kauemmas omien peltojensa yhteyteen, mikä muutti pysyvästi kylämaisemaa. Ylämäen jakokunnassa tapahtui talojen siirtoja lähes kaikissa kylissä.

Ylämäen jakokunnassa, johon Koskenkylän alue kuului, isojako toimitettiin rintapeltojen osalta jo 1760-luvulla, ja varsinaiset jaot suoritettiin 1782-1784. Yhteisalueiden jaon viivästymisen vuoksi koko isojako saatiin päätökseen vasta vuonna 1834. Tilusten erillisyyden vuoksi isojako ei johtanut täysin yhtenäisiin viljelylohkoihin, mutta esimerkiksi Kosken kylässä tilanne oli hyvä: pellot sijaitsivat vain kahdessa aitauksessa. Isojakoa täydennettiin uusjaolla vielä 1900-luvun alussa, sillä ongelmana oli edelleen peltojen sijainti pitkinä kaistaleina kaukana asutuksesta.

2.3 Uudistuksia ja tuhoa vuosisadan alussa

Isojen talojen Vesilahdella oli myös paljon torppareita ja mäkitupalaisia. Isojaon jälkeen torppien määrä lisääntyi. 1800-luvulle tultaessa Vesilahdessa oli 40 torppaa, vuonna 1830 jo 222 torppaa. 1800-luvulla talot siirtyivät yhä enemmän käyttämään omien palkollisten sijasta muonamiehiä ja muuta työväkeä. Niin kutsutun irtaimen väestön osuus lisääntyi. Kyläkuvassa tämä näkyi siten, että kantatalojen liepeille alkoi nousta pienempiä taloja sekä asutuksen leviämisenä syrjäkylille. Väinö

Hakkilan (1946) mukaan vuonna 1901 paikkakunnan maanviljelijöistä vain 11 prosenttia oli talonmistajia ja 54 prosenttia vuokratilallisia eli torppareita.

Torpparien asemasta kehittyi 1800-luvun lopulla yhteiskunnallinen kysymys, joka Vesilahdella kärjistyi kuuluisaan Laukon torpparien laksoon. Ratkaisuna oli niin kutsuttu torpparivapautus eli vuoden 1918 torpparilaki, joka oikeutti vuokratilallisen lunastamaan torpan itsenäiseksi tilaksi. Torpparilaitoksen purkauduttua tilallisten määrä kasvoi ja alkoi pientilojen aikakausi. Vuonna 1900 pientilallisia eli entisiä torppareita oli Vesilahdella 7%, mutta vuonna 1920 jo 50% tilallisista.

Kevään 1918 sisällissota kosketti Vesilahtea ja erityisesti Koskenkylän aluetta raskaasti. Punainen hallinto oli voimassa helmikuusta lähtien. Punakaartin päämajana oli Ylämäen koulu vanhalla paikallaan. Alueella pantiin toimeen elintarviketakavarikkoja. Huhtikuun alun taisteluissa punaiset ja valkoiset taistelivat Hakkilan, Mantereen, Valkkisen ja Kaltsilan kylissä. Rintama vakiintui paikoilleen kolmeksi viikoksi linjalle Mantere – Suomela, Murhianmäen kautta. Vesilahden linja oli osa punaisen Suomen pohjoisrintamaa. Sodan aikana moni talo kärsi vahinkoja. Pakenevat punaiset käyttivät poltetun maan taktiikkaa ja lisäksi taloja tuhoutui taisteluissa. Ylämäen kulmakunnalta laskettiin poltetun 190 taloa.

2.4 Maaseudun uusi aika

Sodan jälkien korjaus ja pientilallisten uudisrakennukset vilkastuttivat Koskenkylän alueen rakennustoimintaa 1920- ja 1930-luvulla. Sen sijaan maailmansotien jälkeen 1950- ja 1960-luvulla rakentaminen oli hiljaisempaa, mutta ajalta on kuitenkin jonkin verran rakennettua ympäristöä.

1970-luvulla lähtien Vesilahti toteutti uutta strategiaa: kunta hankki aktiivisesti kaavoitettavaa tonttimaata, sillä tavoitteena oli lisätä asukaslukua ja pysyä siten itsenäisenä kuntana. Myös tieverkon korjaukseen panostettiin. Vesilahti alkoi kiinnostaa muuttajia. Erityisesti kirkolle ja Narvaan nousi kaupunkimaista omakoti- ja rivitaloasutusta. 1970-luvulla tapahtui paljon myös sisäistä muuttoliikettä kyliltä kirkolle ja Narvaan. Uudisrakentajien joukossa oli yrittäjiä, joiden liiketila tuli asuintalon yhteyteen.

Vuosisadan alusta lähtien Vesilahden oli syntynyt kesähuvila-asutusta. Varsinainen buumi koitti 1950-luvulla. Vuonna 1980 Vesilahdessa oli 729 kesämökkiä. Vapaa-ajan asutuksesta oli tullut vakiintunut osa kunnan rakennettua ympäristöä, joten 1980-luvulla laadittiin ensimmäiset rantakaavat.

Nyky-Vesilahti on maaseutumaiset piirteensä säilyttänyt muuttovoittokunta, joka houkuttelee uusia asukkaita Tampereen työssäkäyntialueelta. Koskenkylän alue on erityisen hyvin saavutettavissa idästä, Lempäälän ja moottoritien suunnasta. Koskenkylän liepeille onkin rakennunut paljon uutta omakotiasutusta 1980-, 1990- ja 2000-luvuilla. Suunnittelutyön yhtenä tehtävänä on arvioida muuttoliikkeen vaikutusta palvelurakenteeseen: hyödyntävätkö ja voivatko uudet asukkaat hyödyntää Koskenkylän alueen palveluja? Suuntautuuko työssäkäynti ja asiointiliikenne jatkossakin Tampereen suuntaan vai muualle? Koskenkylän alueen rakennettua ympäristöä tulee suunnitella pitkäjänteisesti vastaamaan näihin haasteisiin ja samalla vaalittava alueen vahvuuksia maaseutumaisena ja kulttuurihistoriallisesti merkittävänä seutuna.

3 RAKENNETUN YMPÄRISTÖN OMINAISPIIRTEET

Tässä luvussa tarkastellaan Koskenkylän ympäristön osayleiskaava-alueen rakennettua ympäristöä inventointiaineistosta nousevien yleisten ominaispiirteiden kautta.

MAISEMALLISET PIIRTEET

3.1 Maanviljelyn synnyttämä maisema

Alueen yleismaisema on kulttuurimaisemaa sanan varsinaisessa merkityksessä. Maanviljelyelinkeino on muovannut koko maiseman rakenteen peltoaukeiden ja rakennuspaikkojen vuoropuheluksi, jota tiet ja vesistöt jakavat.

Kulttuurimaisemassa parhaimmat maat on varattu maanviljelylle, ja rakennuspaikat ovat löytyneet peltoaukeiden kupeesta, metsän rajasta. Alueen vanhemmassa, maatilojen muodostamassa rakennuskannassa tämä rakennustapa on edelleen selkeästi nähtävissä. Tilakeskuksen sijoittuvat maisemassa tyypillisimmillään loivasti kohoavalle puustoiselle saarekkeelle tai mäenrinteeseen ennen metsänrajaa. Näkymät peltoaukeille avautuvat moneen suuntaan ja tilakeskus erottuu pitkälle maanteille sekä naapurituloille.

Maanviljelyelinkeino luoma hierarkisuus maisemassa ulottuu myös tilakeskusten sisälle. Perinteinen maatilan pihapiiri käsittää useita erityyppisiä rakennuksia niin, että kullekin toiminnolle on oma tilansa: asuinrakennukset, eläinsuojat, varastot, kalustovajat, saunat. Ulkorakennuksissa on niin ikään erotettavissa erilaisia rakennustyyppisiä, jotka tosin nykykäytössä ovat sekoittuneet karjalouden hiipumisen ja aktiivisten maatilojen vähenemisen myötä. Esimerkiksi aittojen eri tyypit sekä tallien, navettojen ja muiden eläinsuojien tyypilliset piirteet ovat osittain hämärtyneet käytön muuttuessa.

Tilakeskukset ovat perinteisesti jakautuneet asuin- ja talouspihoihin. Asuinpihaan kuuluvat päärakennus ja mahdollinen toinen asuinrakennus (nk. syytinkitupa tai vaarinpirtti), useimmiten myös talon väen välitöntä läsnäoloa vaatinut navetta. Perinteisessä pihapiirissä navetan paikka on päärakennusta vastapäätä tai kulmittain sen vieressä. Sauna on sijoitettu asuinpihan nurkkaan. Viljankuivaamot, konesuojat ja muut vajat muodostavat oman piha-alueensa. Aitan paikka on usein tontille saavuttaessa. Joskus useampi aitta on ryhmitelty aittapihaksi. Isommat ladot löytyvät maantien varresta tai kauempaa peltoaukean keskeltä.

3.2 Isojaon vaikutus maisemaan

Koskenkylän alueen maanviljelymaisemassa näkyvät selkeästi isojaon vaikutukset kylärakenteeseen. Sarkajaon aikaan kunkin kylän talot sijaitsivat tiiviisti samalla, hyväksi koetulla asumapaikalla. Kun kantatila jakautui, uusi talo pystytettiin vanhojen läheisyyteen. Vähitellen määriteltiin taloille tonttirajat eli niin kutsutut kylätontit. Uudet pellot raivattiin kylätonttien ympäristöön. Kylätonttien ahtaudesta johtuen niille kehittyi varsin vakiintunut rakennusten järjestys, neliömäinen umpipiha.

Alueen vanha kylärakenne noudatti läntisen Suomen ryhmäkylämallia. Vesilahdessa kylät ryhmittivät luonnostaan joen törmälle tai järven rantaan. Kylätontit muodostivat rivin tai rykelmän kylätien varteen.

Isojaossa tilakeskukset siirtyivät uusille rakennuspaikoille peltoaukeiden keskellä tai maanteiden varsille, jolloin syntyi nykymaisemaa rytmittävä rakennuspaikkojen saaristo. Joku kylän tiloista jäi vanhalle kylätontille.

RAKENNUSKANNAN KIRJO

Koskenkylän alueen rakennuskannasta on erotettavissa seuraavia yleisiä tyyppisiä ja jaksoja.

Asuinrakennukset

- Vanhat maatilat 1800- ja 1900-luvulta
- Torpat 1800- ja 1900-luvun vaihteesta
- Jälleenrakennuskauden tilat 1940- ja 1950-luvulta
- Modernit omakotitalot 1960- ja 1970-luvulta
- Uudempi omakotirakentaminen 1980-luvulta alkaen

Julkiset rakennukset

Asuinrakentamisen ominaispiirteet on esitetty sekä tyyppin (asuinrakennukset, ulkorakennukset) että ajallisen jakson (vanhat maatilat, jälleenrakennuskausi) mukaan jaotellen. Sopimuksen mukaisesti rakennusinventointi ei koske uudempaa, noin 1960-luvun jälkeistä rakennuskantaa.

3.3 Asuinrakennukset

3.3.1 Vanhat maatilat 1800- ja 1900-luvulta

Maatilapihapiirissä asuinrakennuksella on keskeinen asema pihapiirissä niin, että se erottuu maisemassa ja siitä myös näkyy kattavasti pihapiiriin. Rakennuspaikka sijoittuu maastoon luontevasti. Hirsirunkoiset talot ovat muodoltaan konstailemattomia suorakaiteita ja runkosyvyydeltään samankaltaisia. Asuinrakennuksen ulkonäkö eroaa tuotantorakennuksista rikkaampina verhoumateriaaleina ja runsaammilla yksityiskohdilla. Katot, ikkunat ja ovet ovat huolellisesti toteutetut ja mitoitettut.

Kattomuotona vanhoissa maatilarakennuksissa on lähes säännönmukaisesti satulakatto. Kattolinjaa katkovat poikkipäädtyt, joissa voi olla myös pulpetti- tai mansardimuoto. Katemateriaalina esiintyy perinteisen rakennustavan mukaisia saumapeltikattoja ja tiilikattoja sekä uudempina ratkaisuna aaltopeltiä ja tiilikattoa imitoivaa profiilipeltiä.

Ikkunamalli ja ikkunoiden sijoittuminen julkisivuun tekevät talon ilmeen. Koskenkylän alueen vanhoissa maatilarakennuksissa ikkunajaotus on säilynyt varsin alkuperäisen mukaisena. Ikkunatyypeistä keskeisin on kuusiruutuinen pystyikkuna, myös t-ikkunaa ja risti-ikkunaa esiintyy. Paljon on myös uusittuja jako-ikkunoita, jolloin ikkuna-aukkoa on usein levennetty, mikä väistämättä tekee julkisivun ilmeestä raskaamman.

Perinteisessä maalaistalossa on pääsisäänkäynti ja lisäksi taloussisäänkäynti. Koskenkylän alueen taloissa on suosittu kuisteja, useimmiten ikkunallisia umpikuisteja. Kattomuoto voi olla myös aumakatto tai pulpettikatto, vaikka päärakennus muuten olisi satulakattoinen.

Hirsirunkoisten päärakennusten ulkovuorauksena on yleisimmin pystyyn tehty rimalautoitus. Myös vaakaponttilautoitusta esiintyy. Ulkoväriytyksenä on käytetty vaaleaa keltaista tai valkoista, harvemmin punamultaa. Muutama esimerkki on kaksivärisestä julkisivusta, missä päädyt tai rungon yläosa on maalattu vaaleammalla värillä. Perinteisen ulkoväriytyksen mukaisesti ikkunanpuitteiden ja nurkkalautojen väri on muu kuin rungossa, useimmiten valkoinen. Tärkeä yksityiskohta on ovien väriytyrungosta ja karmeista poikkeavalla värillä. Koskenkylän alueella on käytetty mm. ruskeaa, keltaista, tummanpunaista ja vihreää.



Tyypillisin muoto on symmetrinen paritupa yhdellä tai kahdella kuistilla. Vappula.



Vinkkelinmuotoinen päärakennus on harvinainen. Mäntymäki (Viskari).



Takasivu voi olla talon näkyvin julkisivu. Uusitalo Halmeenmäellä.



Mäki-Maijalassa on harvinaisempi kuusikulmainen kuisti.



Laitikan kuistit ja veranta ovat huvilatyyliä.



Ylä-Rooseelin väentuvan koristeellinen lasikuisti.

Muutamassa inventointiaineiston kohteessa on pihapiirin elementtinä toinen asuinrakennus, joka on palvellut nk. syytinkitupana eli vanhan isäntäparin talona. Myöhemmin rakennusta on käytetty kesäasumiseen tai varastona. Kun mittavia remonttitarpeita ei ole ollut, rakennukset ovat säilyttäneet alkuperäisen olemuksensa hyvin.



Mikkolan vaarintupa.



Kennon syytinkitupa on jatkettu siirretystä aitasta.

3.3.2 Torpat 1800- ja 1900-luvun vaihteesta

Koskenkylän alue on ollut vilkasta torppariseutua, ja tämä maaseudun tilarakenteen kehitysvaihe on edelleen nähtävissä maisemassa. Inventointiaineistosta ei erotu erityisen tiheitä torpparikeskittyymiä, vaan kohteet sijaitsevat hajanaisesti.

1800- ja 1900-luvun vaihteessa syntyneeseen torppariasutukseen kuuluu vahva itsenäisen tilan tuntu, joskin pienemmässä mittakaavassa. Rakennuspaikka sijaitsee usein maantien laidassa tai mäellä metsän rajassa.

Torpan pihapiiriin kuuluu vähemmän rakennuksia kuin suuremman tilan, mutta tilakeskus muodostuu kuitenkin päärakennuksen ja ulkorakennusten vuoropuhelusta. Torppien päärakennukset, saunat ja piharakennukset ovat inventointikohteissa melko hyvin säilyneitä eikä alkuperää hämärtäviä muutostöitä ole liiemmin tehty. Kohteet ovat pääsääntöisesti vapaa-ajankäytössä.



Välimäki Mantereessa on alunperin Uusitalon torppa.



Vähäsillan pihapiiri Murhianmäen kupeessa.



Ristimoision piharakennus Viljulassa.



Niukko Koskenkyläntien varressa.



Puistomäki Kosken kylässä sijaitsee näkyvästi kukkulalla. Tontin alaosasa on aiemmin ollut kauppa.



Koivisto Mantereentien varressa.

3.3.3 Jälleenrakennuskauden pientilat

Kaupunkitaajamista tuttu puolitoistakerroksinen rintamamiestalo tyyppi asettui luontevasti jälleenrakennuskauden pientilojen päärakennukseksi. Inventointiaineistossa tämän aikakauden kohteissa näkyvät selvästi rakentamisen tavoitteet: taloudellinen tilajärjestys yhden piipun ympärille, asuttu yläkerta aiempaa jyrkemman kattokulman ansiosta sekä uudet julkisivumateriaalit ja –aiheet.

Aikakauden talot ovat puurunkoisia, ulkuvuorauksena rappaus tai laudoitus. Värit ovat pääsääntöisesti vaaleita. Tyylinmukaisimmillaan vaalea ulkoväritystä on korostettu värikkäin ikkunalistoin, ovin ja porraskaitein. Kattomateriaalina on käytetty tiiltä tai peltiä. Sokkelit ovat maalattua betonia. Jälleenrakennuskauden arkkitehtuuri on pienipiirteistä, muodoltaan ja yksityiskohdiltaan hallittua.



Tyypillinen puolitoistakerroksinen muoto kuisteineen. Kotikunnas on rakennettu 1952.



Tiivis ja sopusuhtainen pientilan pihapiiri. Mäkelä.



Hyvin säilyneet ominaispiirteet tekevät talosta luonteikkaan kokonaisuuden. Riihenmäki.



1940- ja 1950-luvun vaikutus näkyy uusissa ikkunamuodoissa ja heleänä ulkoväriytyksenä. Mustiaistenmäki

Jälleenrakennuskauden vaikutus näkyy myös monissa vanhemmissa taloissa, joihin on 1940- ja 1950-luvulla lisätty aiempaa leveämpiä kuisteja sekä muutettu ikkunoita kaksi- tai kolmiruutuisiksi jakoikkunoiksi.

3.3.4 Modernit omakotitalot 1960- ja 1970-luvulta

Jälleenrakennuskauden talotyyppi vaikutti maanrakentamisessa pitkälle 1950-luvulle. 1960-luvulta alkaen talosuunnittelu monipuolistui ja erilaistui irti rintamamiestalotyypistä. Myös maaseudulla tilojen päärakennuksista tuli omakotitalon tyyppisiä, massoitteeltaan ja julkisivukäsittelyltään vaihtelevia rakennuksia.

Inventointiaineistossa on muutamia tämän rakennuskauden- ja tyyppin rakennuksia. Yhteistä taloille on leveä runkosyvyys vuosisadan vaihteen taloihin nähden sekä vaihteleva, epäsymmetrinen aukotus. Talon yleishahmo on matala, mitä loiva kattokulma korostaa.



Marttala Valkkisissa on rakennettu 1965.



Välipelto entisellä tiilitehtaan tontilla Koskenkyläntien kyläkeskuksessa.



Yli-Uotilan uusi päärakennus on rakennettu 1970.



Vännilän Peltolassa uusi päärakennus (1971) vanhan pihapiirin yhteydessä.

Uudentyylliseen maatilarakentamisen kauteen liittyvät myös vanhoihin asuinrakennuksiin tehdyt laajennussiivet. Lisäosat poikkeavat vanhan rungon muodoista: sijoitus usein poikkisuuntaan, matala rakennusmassa, kattomuotona piiloharja tai loiva harjakatto. Julkisivu on usein tiilestä ja ikkunat suurehkoja yksiruutuisia tai jakoikkunoita.



Nisussa on puolitoistakerroksinen siipi pellolle päin.



Höyssä-Mäkelää on jatkettu poikkisuuntaisella siivellä talon taakse.

3.3.5 Uudempi omakotirakentaminen

Rakennusinventoinnin pääpaino on työn tilauksen mukaisesti ennen vuotta 1950 rakennetuissa kohteissa. Kuvaa täydentämässä mukana on jälleenrakennuskauden ja modernin omakotirakentamisen kohteita, mutta 1970-lukua nuorempaa aineistoa ei ole mukana.

Vesilahden kunta alkoi 1970-luvulla toteuttaa uutta strategiaa. Kunta hankki kaavoitettavaa tonttimaata tavoitteenaan lisätä asukaslukua ja pysyä siten itsenäisenä kuntana. Syntyi uudisasutusta, joka yhdistyy kaupunkialueiden omakotialueiden tyyliin.

Koskenkylän alueen uudempi, maatalouteen sitoutumaton omakotiasutus on piirteiltään vaihtelevaa, mutta joitakin yhteisiä piirteitä on hahmotettavissa. Rakennuspaikka on reilusti rinteessä tai alavalla peltotontilla lähellä maantietä. Rakennusmassa on perinteistä maatilan päärakennusta suurempi, usein kaksi- tai puolitoistakerroksinen. Kattomuotoina käytetään aumakattoa tai satulakattoa, rikastettuna poikkipäädyillä, erkereillä ja parvekkeilla.

Julkisivumateriaalina on 1980-luvulla käytetty mieluusti tiiltä, mutta 1990-luvulta alkaen puuverhous tai sileä rappaus ovat tulleet vallitseviksi. Väreissä on siirrytty 1980-luvun tummista ja punertavista sävyistä vaaleisiin, pastellin tai okran sävyisiin väreihin. Talotehtaiden mallistorakentaminen on vaikuttanut leimaa-antavasti 2000-luvun uudiskohteisiin. Omakotitalojen tyyli, sijoittelu ja pihapiirit ovat yhdenmukaistuneet ja yksipuolistuneet.

3.4 Eläinsuojat

Suurimmassa osassa Koskenkylän vanhoista maatilapihapiireistä on säilynyt eläinsuojarakennuksia – navettoja ja talleja – vaikka harvat ovat enää alkuperäisessä käytössään. Nykyisin moni navetta palvelee varastona, joitakin on hevosten käytössä.

Koskenkylän alueella on säilynyt niin vanhoja hirsinavettoja, isoja kivinavettoja kuin sodanjälkeisiä tiilinavettojakin. Samassa rakennuksessa on usein yhdistetty eri materiaaleja. Inventointiaineistossa navetat ovat verraten kookkaita, muodoltaan useimmiten suorakaiteisia, joskus myös vinkkelin tai ristin muotoisia. Katteena on käytetty tiiltä, peltiä tai huopaa.



Kukkolan vinkkelimuotoinen navetta 1920-luvulta.



Perinteisessä navetassa on ruutuikkunat valkoisin pielin ja värikkäät paneliovet. Laurila.



Alueella on myös isoja kivinavettoja. Kupari.



Jälleenrakennuskauden tyypillinen navetta. Einola.



Kennon tiilinavetta 1930-luvulta.



Alkuperäiset piirteet ovat hyvin säilyneet julkisivukunnostuksessa. Menkala.

Kivinavetat lisääntyivät 1800- ja 1900-luvun vaihteessa, jolloin karjatalous voimistui ja kiveä suositeltiin metsien säästämiseksi. Tiilinavettoja alkoi esiintyä 1910-luvulta alkaen.

1950-luvulla laadittujen navetan tyyppiirustusten vaikutus näkyy Koskenkylän alueen navetoissa. Tyypimallisissa parsinavetta on karjasuojan keskellä, ja päädyissä sijaitsevat maitohuone ja talli. Ajosilta ylisille kulkee keskeltä tai päädyistä. AIV-rehun käyttöönoton myötä 1940- ja 1950-luvulla navettaa on täydennetty päätyyn tai sivulle rakennetulla pyöreämuotoisella rehusiilolla.

1980-luvulta lähtien eläintalous maataloille eriytyi, eikä tiloilla enää pidetty montaa lajia. Koskenkylän alueen nykyaikaiset navetat ovat korkeita, usein peltivuorattuja ja nauhaikkunoin varustettuja. Uudemmat kohteet eivät kuulu inventointiaineistoon.

3.5 Saunat ja piharakennukset

Koskenkylän alueen vanhoissa pihapiireissä on säilynyt lukuisia vanhoja saunarakennuksia. Monet ovat edelleen käytössä, ainakin harvakseltaan, mistä johtuen saunat vastaavat ulkomuodoltaan hyvin alkuperäistä. Saunat ovat tyypillisimmillään pieniä paritupia yhden muurin ympärillä, kiviperustuksella. Ulkopinta jätetty usein hirrelle (punamullattu), muulloin vuorauksena lähes aina punamullattu rimalaudoitus. Alkuperäiset pärekatot on korvattu tiili- ja peltikatoilla.



Sauna sijaitsee tyypillisesti tulotien varressa (vas. Jarva) tai pihapiirin kulmauksessa (oik. Ylä-Rooseeli)



Muita piharakennuksia ovat talouspihaan liittyvät varastot ja konesuojat. Näitä esiintyy Koskenkylän alueella eri-ikäisinä ja suhteellisen hyväkuntoisina vaikka käyttö onkin vaihtelevaa. Tyypillistä on useiden toimintojen sijoittaminen samaan rakennukseen.



Peltolan piharakennus pihatien laidassa.



Hirsisaunaa on jatkettu kalustovajaksi. Tupala .



Torpan piharakennus. Vähäsilta.



Ruokolan iäkäs piha-aitta. Edessä koristeveistetyt pylvää.

3.6 Aitat ja makasiinit

Koskenkylän alueella on säilynyt edustava kokoelma maatilapihapiiriin olennaisesti kuuluvia varastoaittoja. Aineistoon kuuluu sekä hirsirakenteisia riviaittoja että neliömäisiä pikkuaittoja, niin ikään hirrestä. Tiilirakenteisia aittoja on tässä nimitetty makasiineiksi.

Aitat on yleensä sijoitettu näkyvälle paikalle tulotien varteen tai pihapiirin laidan peltoa vasten. lältään aittarakennukset saattavat olla muita tilan rakennuksia vanhempia, sillä tiloja jaettaessa ja muutettaessa on usein otettu aitta mukaan ja pystytetty se uuteen tilakeskukseen.



Hakkilan rusthollin tiilimakasiini.



Pieni tiilimakasiini päärakennuksen takana. Nisu.



Aitta metsän siimeksessä. Laurila.



Aitta pihan paraatipaikalla. Silvo.



Aitan koristeelliset yksityiskohdat ovat hyvin säilyneet. Parpola.



Mäntymäen eli Viskarin aumakattoinen hirsiaitta.



Ylä-Rooseelin (vas.) ja Jarvan (oik.) luhtiaitat.



3.7 Piha-alueet

Perinteiset maaseutupihan ominaispiirteet ovat säilyneet luontevasti Koskenkylän alueen inventoiduissa kohteissa. Piha-alueet ovat avoimia ja melko vapaamuotoisia. Yhdistävänä tekijänä on pihan kiertävä pihatie, jota tarvitaan kääntöpaikaksi. Pihamaiseman perusta on nurmikko, jota on täydennetty pensaille ja istutuksilla. Ajojiet ja polut ovat sorapintaisia. Laajat kiveykset ja laatoitukset eivät kuulu perinteiseen maaseutupihaan. Päärakennuksen vierellä pidetään usein keittiöpuutarhaa, johon kuuluu vähintään hedelmäpuita ja marjapensaita. Suurialaisia kasvimaita ei juuri esiinny.

Pihan rakennuksia kehystää puusto. Yleisimpiä lajeja ovat koivu, kuusi, mänty ja vaahtera. Myös tammia ja ulkomaisia havupuita esiintyy. 1950-luvun muodikkaana tulokkaana pihossa näkyy hopeapajuja.

Tonttia rajaavana elementtinä esiintyy kuusiaitaa, joka reunustaa pihapiiriä usein yhdeltä tai kahdelta sivulta, maantietä tai peltoa vasten. Pienemmillä torpparitonteilla ja Koskenkyläntien kyläkeskuksen raitilla on käytetty matalaa kiviaitaa tonttien rajalla. Uudemmissa tai maantiehen rajautuvissa tonteilla esiintyy pensasaitoja. Puuaitoja ei juuri käytetä. Perinteinen, maisemassa keskeisesti näkyvä elementti on tilakeskukseen johtava puukuja, useimmiten koivuista. Koivukuja tuli suosituksi erityisesti 1900-luvun alussa ja on sittemmin omaksuttu yhdeksi maaseutumaiseman symboliksi.

Pihapiirin symboleihin kuuluu myös pihapuu, joka seisoo maamerkinä tontille tultaessa. Koskenkylän alueella pihapuina esiintyy kuusia, koivuja tai esimerkiksi saarni.



Kiertävä pihatie, hedelmäpuut keskellä, navetta päärakennusta vastapäätä. Höyssä-Mäkelä.



Piha seurailee maaston muotoja. Ali-Pyörny.



Näkymä talouspihalta kohti asuinpihaa. Jarva.



Ison talon pihapiiriin mahtuu muotoiltuja piirteitä. Kenno.



Koskenjoen varren pihat tarjoavat uimapaikkoja. Välipelto Valkkisissa.



Rinteeseen muodostuu suojaista rakennusten rajaama nurmipiha. Päivölä Valkkisissa.

3.8 Julkiset rakennukset

Koskenkylän osayleiskaava-alueella on vain vähän julkisia tiloja, joten niitä sisältyy inventointiinkin niukasti.

3.8.1 Koulu ja nuorisoseuratalo kylän huipulla

Inventointiaineiston merkittävimmät julkiset rakennukset ovat Ylämäen koulu ja Ylämäen nuorisoseuratalo Harjula. Molemmat sijaitsevat maantieteellisesti keskeisellä paikalla, mäen harjalla, joskaan eivät aivan kylänraitin varressa tai liikenteen solmukohdassa.

Ylämäen koulun vaiheet kuvaavat hyvin koululaitoksen kehittymistä maaseutukunnissa. Aluksi koulua pidettiin Valkkisen Hyvätiltä vuokratuissa tiloissa, kunnes koulu sai oman talon Halmeenmäeltä läheltä nykyistä paikkaa vuonna 1896. Sisällissodassa keväällä 1918 myös koulu poltettiin kuten suuri osa Ylämäen maatiloista. Uusi koulurakennus valmistui palaneen Seppälän tilan paikalle vuonna 1920.

Ylämäen nuorisoseurantalolla on oma mielenkiintoinen alkuperänsä, joka liittyy maaseudulla pitkään jatkuneeseen tapaan siirtää isojakin hirsirakennuksia paikasta toiseen, joskus pitkiäkin matkoja. Harjula siirrettiin vuonna 1926 Onkemäen Marttilasta. Vesilahti oli vankkaa nuorisoseurojen aluetta, toiminta alkoi 1887 ja Ylämäen nuorisoseura perustettiin 1916. Harjulan nykyinen kunto on huolettanut nuorisoseuraa ja kyläläisiä, ja korjaushanke on meneillään.

Harjulassa näkyvät vuosisadanvaihteen pienemmille seurantaloille tyypilliset piirteet. Talo on muodoltaan konstailematon, mutta sisäänkäyntikuisti on keskeinen kohta. Pihapiiriin kuuluu sivustalla pieni ulkorakennus. Avoin ja yksinkertainen pihamaisema jättää tilaa toiminnalle.



Nuorisoseuratalo Harjula edestä.



Harjulan viereinen urheilu- ja näyttelykenttä.

Ylämäen koulu henkii kansakoulun asemaa yhtenä kyläkunnan merkittävimpänä rakennuksena. Vanha päärakennus on hyvin tyypillinen vuosisadanvaihteen koulutalo. Piirteissä on nähtävissä kansakoulurakennuksia varten julkaistujen mallipiirustusten vaikutus: kulmittainen leveärunkoinen muoto, kookkaat ikkunat, useat sisäänkäyntikuistit ja vaalea väritys. Koulua on täydennetty 1990-luvun lisärakennuksella, joka asettuu luontevasti alemmas rinteeseen.



Ylämäen koulu näkyy Halmeenmäen huipulla.



Vanha koulutalo pihan suunnasta.

3.8.2 Koskenkylän kylänraitti

Alueen yhteinen kyläkeskus on muodostunut Kosken ja Valkkisen kylistä. Kylänraitti voidaan hahmottaa Koskenkyläntietä Valkkistentien risteyksestä itään Koskenojan sillan yli aina Riuttankulmantien risteykseen. Tämä kylänraitti on ollut sotienjälkeiseen aikaan saakka toiminnallisesti ja kaupallisesti vilkas väylä. Nykyisinkin kulkuliikenne on runsasta, mutta palvelut ovat supistuneet lähes olemattomiin ja rakennusten käyttötarkoitus yksipuolistunut.

Koskenkyläntien kylänraitilla on toiminut neljä kauppaliikettä, joista kolme on vielä rakennuksina säilynyt: Hellstedtin kaupan talo Koskenkyläntien ja Valkkistentien risteyksessä (Koskenkyläntie 487), Tuotannon osuuskauppa Koskenvoimaa vastapäätä (Koskenkyläntie 526) sekä Niemisen kauppaliike Ilomäen keltaisessa talossa tien varressa (Koskenkyläntie 568). Lisäksi Puustomäen tontilta (Koskenkyläntie 577) on purettu kauppa tien ääreltä.

Kyläkeskuksen taloissa on toiminut useita käsityöläisiä ja muita ammatinharjoittajia muun muassa teurastaja Koskenkyläntie 502:ssa ja tarkastuskarjakko nykyisessä melontatukikohdassa (Koskenkyläntie 541), nahkuri Jokiniemen talossa (Koskenkyläntie 552) sekä Hyvätin tilan ajuri Jokipellon talossa (Koskenkyläntie 538). Kylän puhelinkeskus on aikanaan ollut Koskenkyläntie 496:ssa. Lisäksi Hyvätin talossa (Koskenkyläntie 511) on toiminut lääkärin vastaanotto ja alkuvaiheessaan Ylämäen koulu.



Tuotannon osuuskaupan talo Koskenkyläntien varressa



Lepo-Seppälän vanha ulkorakennus tunnetaan seppä Gustaf Sevoniuksen talona. Koskenkyläntie 635.

Kyläkeskuksessa on toiminut kaksi pankkia, Koskenkyläntie 523:ssa ja Koskenkyläntie 537:ssa. Edellinen on nykyisin Vesilahden kunnan omistama toimisto- ja kokoontumistila ja jälkimmäinen yksityiskäytössä asuinrakennukseksi muutettuna.

Koskenjokea hyödynnettiin 1800-luvun loppupuolelta alkaen voimanlähteenä, ja joen rantaan lähelle kivisiltaa rakennettiin meijeri ja mylly. Lähistöllä oli myös Kosken saha. Joki perattiin 1960-luvulla, jonka jälkeen virtaus väheni. Nykyisin toiminta jokirannassa on hiljentynyt. Rakennuksista ovat jäljellä mylly (inventoitu, kohde 2011/0063 Koskenjoen mylly) sekä toisella puolella kaksi Vesilahden kunnan omistamaa rakennusta (inventoitu, kohde 2011/0064), jotka toimivat Ylämäen kyläkerhon tiloina ja Koskenjoen melontareitin tukikohtana. Rannassa on myös venepaikkoja.

Koskenkylän pienteollisuuden historiaan kuuluvat tiilitehdas, joka toimi Välipellon tontilla (Koskenkyläntie 528) 1950-luvulla sekä Koskenjoen saha 1920-luvulla. Molemmat rakennukset on purettu.

Nykyisin Koskenkylän kylänraitin kohtaupaikkana toimii Koskenvoiman kahvila-kioski, jonka rakennus valmistui talkoovoimin 2000-luvulla. Koskenkyläntien kylkeen on myös valmistunut kevyenliikenteen väylä, joka johtaa Valkkistentieltä Ylämäen koululle. Kulttuuriympäristön luonteen säilymiseksi kylänraitin elävyyteen tulisi kiinnittää huomiota ja pyrkiä monipuolistamaan palvelutarjontaa.

4 INVENTOINTI

4.1 Inventoidut kohteet

Kenttäinventointi tehtiin yhteensä yhdeksänä työpäivänä ajalla 29.9. – 14.10.2011. Inventoituja kohteita kertyi yhteensä 72. Inventointi toteutettiin sopimuksen mukaisesti valikoivana, jolloin alueen noin 400 kiinteistöstä tutkittiin noin viidennes. Kohteiden inventointitiedot on tallennettu Tampereen museoiden Siiri-tietokantaan sekä toimitettu pdf-muotoiset kohdekortit tilaajalle.

Siiri-tietokantaan on tallennettu kiinteistökohtaiset kohdetiedot seuraavasti:

<u>Perustiedot</u>	osoite ja kylän nimi	kiinteistön nimi
	kiinteistötunnus	omistajatiedot
	inventointipäivä	rakennusten lkm

Samanimisten kiinteistöjen kohdalla nimitietoon on lisätty kylä, johon kohde kuuluu. Esimerkiksi *Uusitalo, Mantere*.

Jos kiinteistön vakiintunut, vanha kutsumanimi on eri kuin kiinteistön virallinen nimi, se on merkitty sulkuihin. Esimerkiksi *Terva (Hyvätti)*.

<u>Tekstitiedot</u>	kuvaus	historia
	ympäristö ja pihapiiri	muut tutkimukset

Kuvaus-osassa inventoituja kohteita rakennuksineen on kuvattu muodon, rakennustavan ja –tyylin osalta sekä arvioitu rakennusaikaa. Historiatiedot valottavat tilan syntyvaiheita ja muutoksia sekä tilan välittämiä historiallisia ilmiöitä alueella. Ympäristö ja pihapiiri –osuudessa kuvataan kohteen pihapiirin koostumusta ja luonnetta sekä suhdetta maisemaan. Tarvittaessa viitataan aiempiin tutkimuksiin sekä kirjallisiin ja suullisiin lähteisiin. Pääsääntöisesti kirjalliset lähdetiedot ovat inventoiduille kohteille yhteisiä, joten ne on lueteltu kirjallisuusluettelossa (ks. Liitteet).

Kulttuurihistorialliset arvot

Inventoituja kohteita on arvioitu niiden kulttuurihistoriallisen merkityksen mukaan. Kohteen arvo muodostuu kolmesta näkökulmasta:

- a. rakennushistoriallinen arvo
- b. historiallinen arvo
- c. ympäristöarvo.

Rakennushistoriallisesti (a) tarkasteltuna tämän inventointiaineiston keskeisin ulottuvuus on rakennusperinteinen arvo eli talonpoikaisen rakennuskulttuurin välittyminen rakennuksissa ja pihapiirin luonteessa. Historiallisten arvojen (b) näkökulmasta merkittävin aineiston välittämä ilmiö on kylärakenteen muutos kylätonteista isojaon jälkeiseen hajatalojen aikaan sekä toisaalta isojen rusthollitilojen asema paikallisina suunnannäyttäjinä. Ympäristöarvo (c) muodostuu kohteiden asemasta maiseman avainkohtina ja kiintopisteinä.

Kaikkia arvotekijöitä on arvioitu säilyneisyyden ja kertovuuden avulla. Säilyneisyydellä tarkoitetaan kunkin kohteen alkuperäisten ominaispiirteiden säilymistä kohdekohtaisella tarkkuudella, missä ei painoteta yksittäisten yksityiskohtien muutoksia. Kertovuudella kuvataan puolestaan kohteen kykyä välittää autenttisesti ja ilmaisuvoimaisesti syntyajankohtaansa kuuluvia tyylipiirteitä, rakennustapaa ja historiallisia ilmiöitä.

Kulttuurihistoriallisiin arvoihin perustuen kohteet on luokiteltu kolmeen arvoluokkaan. Arvojen perusteet on eritelty kohdekortin selostusosassa. Arvoluokka on yleensä sitä korkeampi mitä useampi arvotekijä kohteessa toteutuu. Arvoluokkien yleiset luonnehinnat ovat:

Luokka 1

E erityisen merkittävä kohde, joka edustaa parhaalla tavalla seudun rakennuskulttuuria. Pihapiiri on usean rakennuksen kokonaisuus ja noudattaa maaseuturakentamisen perinteitä. Rakennukset kokonaisuutena hyvin säilyneitä ja kertovuudeltaan vahvoja. Tilakeskuksella tai pihapiirillä on maisemallisesti keskeinen asema. Kohteeseen sisältyy useita arvonäkökulmia.

Luokka 2

Tärkeä kohde, joka edustaa hyvin alueen rakennuskulttuuria. Pihapiiri muodostaa kertovan kokonaisuuden, jossa rakennukset ovat kohtalaisen hyvin säilyneitä. Kohde sisältää yleensä useita arvonäkökulmia.

Luokka 3

Kohde on luonteva osa alueen kulttuurimaisemaa ja edustaa paikallista rakennuskulttuuria. Yhtenäinen pihapiiri, jossa rakennukset kohtalaisesti säilyneitä.

4.2 Inventoimattomat kohteet

Koska muiden perusselvitysten aineisto ei täydessä mitassaan ollut käytettävissä rakennusinventoinnin aikana, on inventointiaineiston ulkopuolella muutamia kohteita, joihin saattaa sisältyä historiallisia arvoja. Nämä kohteet antavat mahdollisesti aiheen lisätutkimukselle tai ainakin ne tulisi huomioida suunnittelutyössä.

Jyrälä, Viljula	historiallinen kylätontti, ks. muinaisjäännösinventointi
Santamäen torppa, Unajala	historiallinen kylätontti, ks. muinaisjäännösinventointi

Lisäksi on muutama kohde, joihin saattaa sisältyä rakennushistoriallisia tai historiallisia arvoja, mutta jotka eivät ole mahtuneet inventointiaineistoon tai niiden inventointi ei ole onnistunut toivotulla tavalla.

Honkki, Pörölä	vanha tilakeskus lähellä rantaosayleiskaavan rajaa
Yli-Pörö, Pörölä	yhtenäinen, hyvin säilynyt tilakeskus peltoaukea keskellä
Yli-Pyörny, Kaltsila	vanha, isojaossa siirtynyt tilakeskus lähellä metsäaluetta
Vilo, Mantere	yksi Mantereen kylän kantatiloista, jossa pidetty mm. koulua

4.3 Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet

Inventointiaineistosta on eroteltu erityisiä kulttuurihistoriallisesti arvokkaita aluekokonaisuuksia yhteensä neljä aluetta, joiden luonnehdinnat ja karttarajaukset löytyvät Siiri-tietokannasta ja tilaajalle tulostetusta aineistosta. Arvoalueissa tiivistyvät inventoidun alueen maisemapiirteet, alueelle tyypillinen rakennuskulttuuri sekä historiallisten ilmiöiden välittyminen nyky-ympäristössä.

Aluekokonaisuuksien rajaukset ovat suuntaa antavia. Rajoja määrittävät läheiset luonnonmuodot ja alueeseen kuuluvien inventoitujen kohteiden sijainti. Rajatulla alueella on tarkoitus ilmentää kunkin arvoalueen ja sen välittämien arvojen tarvitsemaa tilaa maisemassa. Aluerajaus toimii intressirajana, joka kuvaa sitä etäisyyttä, jolla alueen arvot ovat herkkiä vaurioitumaan muutosten tai uudisrakentamisen vuoksi.

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet on kuvattu neljällä kartalla: Alue A1, Alue A2, Alueet A3 ja A4 sekä kaikkien alueiden yhteiskartalla (ks. Liitteet). Aluekokonaisuuksien kuvaukset ja toimenpidesuositukset ovat seuraavat:

Alue A1 Kosken – Valkkisen kyläkeskus

Kosken ja Valkkisen kylien yhteenliittymä muodostaa Koskenkylän taajaman, jossa maiseman avainkohdat ovat maanteiden risteyksissä, joenylityksessä sekä näkymissä pitkin Koskenkyläntietä. Asutusta on molemmin puolin alueen halki kulkevaa Koskenkyläntietä.

Alueella on kaksi vanhaa kylätonttia, jolla toisella sijaitsee edelleen Hyvätin tila 1900-luvun alun rakennuksineen. Hyvätin lisäksi vanhaa, hyvin säilynyttä maatilarakentamista edustaa Jokiniemi, jolla on näkyvä asema Koskenjoen partaalla. Kyläraitin varrella on entisiä torppia, jotka edelleen ovat tunnistettavia torpparitaloiksi. Alueeseen kuuluu myös paikallisen sivistyshistorian ja kyläelämän maamerkki, nuorisoseurantalo Harjula. Jälleenrakennuskauden taloista on useita hyvin säilyneitä esimerkkejä.

Kyläkeskus kehittyi 1800-luvun loppupuolelta alkaen kaupan, käsityöläisten ja pienteollisuudenkin keskuksiksi. Taajaman kaupallinen vilkkaus on hiipunut ja paljon taloushistorian rakennuskantaa on purettu. Kauppaliikkeiden rakennuksista useimmat ovat silti säilyneet, nykyisin asuin- tai vapaa-ajan käytössä. Myös Koskenjoen myllyn rakennus on säilynyt.

Toimenpidesuosituks

Suunnittelun haasteena on tavoittaa kyläraitin olemus alueen keskuksena ja tukea Kosken – Valkkisen kyläkeskuksen kehittymistä eläväksi ja monipuoliseksi taajamaksi, jossa vanhan kyläraitin perinteet välittyvät.

Rakennuskannan kerroksellisuus on tärkeää alueen arvojen säilymisen kannalta. Koskenkylän kyläkeskuksen tuntumassa tulisi säilyä rakennettua ympäristöä niin 1800- ja 1900-luvun vaihteesta kuin maailmansotien jälkeiseltä ajalta. Eri rakennustyyppien tulisi pyrkiä säilyttämään maatiloja ja entisiä torppia, kaupalliseen ja elinkeinohistoriaan liittyviä rakennuksia sekä sivistyshistorian kiintopisteenä nuorisoseurantalo.

Alue A2 Koskenkyläntien varren läntinen peltoalue

Alueessa kiteytyy Koskenkylän maisematyyppi eli viljelyaukeiden ja tilakeskusten vuoropuhelu. Tilakeskukset ovat siirtyneet isojaosta johtuville paikoilleen kauemmas vanhoilta kylätonteilta mutta kuitenkin yhteyteen toistensa kanssa. Tilakeskukset sijoittuvat väljästi maantien tuntumaan tai omalle saarekkeelleen peltoaukean keskelle.

Perinteisen rakennustavan mukaisesti talot koostuvat useasta rakennuksesta. Pihapiirit ovat yhtenäisiä ja helposti hahmotettavia. Tilakeskukset ovat suojaisia mutta myös avoimia ympäröivään maisemaan.

Toimenpidesuosituks

Alueen vanhat tilat ja inventoidut kohteet tulisi säilyttää keskeisinä elementteinä maisemassa. Mahdollinen uudisrakentaminen tulisi sijoittaa niin, että se tukee talonpoikaisen talon perinteitä: tilakeskus erottuu omaksi kohdaksi viljelymaiseman vastapainona ja talonpaikka nousee maisemasta. Tiheä ruutu- tai rivimäinen talopelto rikkoisi maaseutuasumisen perinteitä.

Alue A3 Koskenjoen suistoalue Mantereentien varressa

Koskenkylän ympäristön keskeistä maisemaa, jossa peltoalueet ja joenuoma kohtaavat. Alueelle sijoittuu kaksi inventoitua kohdetta, Kukkola ja Kupari, joissa molemmissa toteutuvat paikallisen rakennuskulttuurin parhaat piirteet. Tilat sijaitsevat näkyvästi maisemassa ja liittyvät avoimesti ympäristöön. Kuparin tontti on vanha Kurkelan kylätontti, mikä viestii seudun asutushistoriasta.

Toimenpidesuosituks

Alueen keskeisten ja ominaispiirteiltään hyvin säilyneiden tilakeskusten maisemallinen avainasema tulisi edelleen säilyttää. Kumpuilevassa tienvierusmaisemassa ja toisaalta jokisuiston herkillä alueella rakennuskokonaisuuksille tulisi varata riittävästi itsenäistä tilaa maisemassa.

Alue A4 Hakkilan kylätontin alue

Vanhan kylätontin paikka Mantereentien kaarteessa. Kohdalla sijaitsee edelleen Hakkilan tilakeskus, vaikkakin muutoksia kokeneena. Nykyinen Mantereentie halkaisee pihapiirin ja vanha tielinjaus on näkyvissä pihatienä. Vanhan rakennuksen perustukset ovat näkyvissä puistomaisessa metsikössä. Rusthollitilan historiallisista rakennuksista ovat säilyneet kivitalli ja tiilinen viljamakasiini, jotka muodostavat avainkohdan maisemassa ja kiinnittävät paikan vesilahtelaiseen tilahistoriaan.

Toimenpidesuosituks

Avoin maisematila Hakkilan tilakeskuksen ympärillä ja näkymät erityisesti pohjoiseen, koilliseen ja länteen tulisi säilyttää, jotta paikan luonne vanhana kyläkeskuksena välittyy. Puistomainen metsikkö tilakeskuksen ympärillä sekä rusthollitilan kivitalli ja tiilimakasiini pyrittävä säilyttämään. Historialliseen kyläluonteeseen kuuluu myös maisemallinen yhteys peltoaukeiden yli Mantereenjärvelle.

5 Yhteenveto

Koskenkylän ympäristön osayleiskaava-alueen rakennusinventointi laadittiin osayleiskaavan perusselvitykseksi syys- marraskuussa 2011. Työn tilaajana oli Vesilahden kunta ja toteuttajana Pirkanmaan maakuntamuseo.

Inventoinnin tavoitteena oli löytää ne kulttuurihistorialliset arvot, jotka välittyvät alueen rakennetussa ympäristössä sen nykytilassa. Rakennusinventoinnissa tutkittiin valikoivan inventoinnin avulla 72 kohdetta kiinteistökohtaisella tarkkuudella. Inventoituja kohteita arvioitiin rakennushistoriallisten, historiallisten ja ympäristöarvojen kautta. Kohteiden luokittelussa keskeisiä perusteita ovat säilyneisyys ja kertovuus.

Rakennushistoriallisesti painotettiin perinteistä talonpoikaista rakennustapaa, mikä todettiin ominaispiirteiltään hyvin säilyneeksi tutkimusalueella. Keskeisiä piirteitä ovat pihapiirien hierarkkisuus ja koostumus useista rakennuksista sekä yksinkertaisen hallittu puurakentaminen.

Historiallisista arvoista voimakkaimmin välittyvät kylärakenteeseen ja maanomistukseen liittyvät muutokset. Tutkimusalueella on selkeästi nähtävillä kylätonttien hajoaminen isojaon myötä tilojen saaristoksi. Kylämaisemaan kuuluvia torppia ja mäkitupia on myös säilynyt. Koskenkylän alueen historia vankkana ratsutilojen ja säterien alueena on hahmotettavissa rusthollitilojen pihapiirien olemuksessa. Joitakin tilakeskuksia sijaitsee edelleen vanhoilla kylätonteilla.

Rakennuskannan kerroksellisuus tulee esiin inventointiaineistossa. Pääpaino on vanhoissa maataloissa 1800- ja 1900-luvulta. Niitä täydentävät torpparitalot ovat nykyisin useimmiten vapaa-ajan käytössä. Alueen rakennettuun identiteettiin kuuluvat huomattavana osana myös jälleenrakennuskauden tilat, jotka ovat ominaispiirteiltään hyvin säilyneitä.

Ympäristöarvot kiteytyvät tilakeskusten sijaintiin maisemassa. Koskenkylän alueen talonpoikaisessa rakennuskulttuurissa tärkeää on talonpaikan hahmottuminen omaksi yksikökseen ja näkymien avautuminen moneen suuntaan.

Inventoituihin kohteisiin perustuen tutkimusalueesta on muodostettu neljä kulttuurihistoriallisesti arvokasta aluetta, joiden karttarajaukset ovat suuntaa antavia. Arvoalueet edustavat Koskenkylän tyypillisintä kulttuurimaisemaa ja välittävät ilmaisuvoimaisesti seudun kulttuurihistoriallisia arvoja.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Lähdeaineisto

Isojakokartat. Suomen kansallisarkisto. Kuvannut Mikroliitti Oy.

Kiinteistörekisteritiedot. KTJ-selaintopalvelu, Maanmittauslaitos.

Rakennuslupatiedot. Vesilahden kunta.

Raportit

Kanootilla kivisillalle. Vesilahden Koskenkylän maankäyttösuunnitelma 2005. Kylä – kyllä! –projekti.

Koskenkylän ja Mantereen osayleiskaava – metsäalueiden luontoselvitys. Kati Skippari 2009.

Vesilahti Koskenkylän ympäristön osayleiskaava-alueen muinaisjäännösinventointi 2011. Mikroliitti Oy.

Ylämäen kyläsuunnitelma, selostus hyväksytty 26.2.1996. Maa ja Vesi Oy.

Kirjallisuus

Arajärvi, Kirsti, Vesilahden historia. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö 1950.

Hakkila, Väinö, Muistelmia vuosisadanvaihteen molemmin puolin. Teoksessa Vesilahti 1346-1946. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö 1946.

Kolehmainen, Alfred, Puurakentamisperinne. Rakennustieto Oy, Helsinki 1998.

Kotikontu kuntoon. Maaseutuympäristön parantamisopas. Maatilahallitus. Rakennusalan kustantajat, Helsinki 1992.

Läntinen, Aarre, Satakunnan ratsastalot ja rusthollit teoksessa Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Studia historica Jyväskyläläisiä 30. 1984.

Maatalojen valiot. Esimerkkejä asuin-, tuotanto- ja yritysrakennuksista. Maa- ja metsätalousministeriö. Toim. Pertti Toivari ja Kari Laine. Gummerus, Jyväskylä 2001.

Ranta, Sirkka-Liisa & Seppovaara, Juhani, Maatilan pihapiiri. SKS. Karisto Oy, Hämeenlinna 2003.

Valonen, Niilo & Korhonen, Teppo, Suomalainen piha. Rakennushistoriallisia päälinjoja. Multikustannus Oy. Gummerus, Jyväskylä 2006.

Vesilahden arvokkaat luontokohteet. Pirkanmaan liiton julkaisu D 40. Tampere 1995.

Vesilahti 1346-1996. Gummerus, Jyväskylä 1996.

Internet

Punkari, Yrjö: Vesilahden kylien historiaa. <http://www.narva.sci.fi/kktie/>. Haettu 2.11.2011

Suomen Biografiakeskus. <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=867>. Haettu 26.10.2011

Valkama, Minna: Vesilahden torppariajan historiaa
<http://www.narva.sci.fi/laukko/torppahistoria.html>. Haettu 14.11.2011

Ympäristöministeriö: Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet valtioneuvoston periaatepäätöksessä / Pirkanmaa / Vesilahden kulttuurimaisemat.
<http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=140561&lan=fi>. Haettu 15.11.2011